

دانشگاه باقر العلوم «علیه السلام»

دانشکده علوم سیاسی
پایان نامه جهت اخذ درجه دکتری
رشته علوم سیاسی

عنوان:

مبانی دینی و وضعیت شهروندی در جمهوری اسلامی ایران

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر نجف لک زایی

استادان مشاور:

جناب آقای دکتر سید محمد تقی آل غفور

جناب آقای دکتر محمد جواد ارسطا

نگارش:

رضا عیسی نیا

۱۳۹۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقدیم به:

به آنانی که آدمی را به آب و گل ندانسته

وبه کلوخ و سنگ و خشت دل نبسته اند

و نان جو از دست فرنگ نخواستند

و از ضعیفان نان ربودن را حکمت نمی خوانند

به جای تکیه بر خویش بر خدا تکیه زده اند و به حق دل بسته، راه مصطفی رفته اند و برای

احیای اندیشه اسلامی تلاش کرده تا قرآن را به حیات فردی، اجتماعی و سیاسی مسلمانان

برگردانده، تا جانها «دیگر» شود، چون، جان چو دیگر شد جهان دیگر شود.

تشکر و تقدیر

سخن هر چه گویم همه گفته اند مزیدی میسر نباشد بر آن، از این رو بر خود لازم می-
دانم از بزرگوارانی که در مسیر نگارش این رساله همراهی کردند تا به سرانجام برسد، تقدیر
و تشکر کنم. از راهنمایی‌های دلسوزانه و امید بخش استاد گرانقدر جناب آقای دکتر نجف لک
زایی که راهنمایی رساله را بر عهده داشتند و از اساتید معزز مشاور جناب آقایان دکتر آل
غفور و دکتر ارسطا تقدیر و تشکر نمایم.

از خانواده عزیزم و همه بزرگوارانی که با رفتار و گفتارشان در این مسیر یار و یاورم
بودند، تشکر کرده و توفیق همگان را از خداوند سبحان مسئلت دارم.

چکیده

در دوران معاصر ایده شهروندی می‌تواند مسأله ما باشد چون از سویی از چارچوب‌های ارجاعی محل تولد خود گسسته و از سوی دیگر برای امکان حیات در اقلیم فکری ما نیازمند مبانی فرهنگی و چارچوب‌های ارجاعی دینی هستند از این رو سؤال اصلی این است که؛ مبانی دینی و وضعیت شهروندی در جمهوری اسلامی ایران چه می‌باشد؟ فرضیه‌ی پیشنهادی مورد بررسی عبارت است از " شهروندی در جمهوری اسلامی ایران بر توحید، نبوت، امامت باوری، انسان دو ساحتی، اسلام پذیری، پیمان پذیری، اطاعت و احترام به قانون، اعتماد، عدالت، مشارکت، مسؤلیت پذیری، کرامت انسانی، وفاداری، خیرخواهی و احساس برابری پایه گذاری شده است که اصول قانون اساسی و فرمان هشت ماده‌ای تجلی یافته آن می‌باشند... برای مواجهه صحیح با موضوع فوق، در پژوهش حاضر سعی گردیده‌است از طریق ارایه این چارچوب نظری - مکتب اسلام به مثابه ایدئولوژی تام و تمامی است که همه ساحت‌های زندگی را در بر می‌گیرد- مباحث دنبال شود از این رو شهروندی بر پایه دینی در مراتب چهار ضلعی خلیفه، مستخلف، مستخلف‌عنه و مستخلف‌فیه تشریح شده‌است و بر مبنای قواعد فقهی گفته می‌شود که، عضویت شهروندان در جمهوری اسلامی ایران بفرزای تمایز مذهبی نمی‌تواند تعریف گردد و هر شهروندی، به صرف شهروند بودن نمی‌تواند برای به دست آوردن برخی از مناصب جهت مدیریت سیاسی کشور مشارکت کند و حقوق مدنی نیز در صورتی قابل اجرا برای شهروند جمهوری اسلامی ایران است که مصالح اسلام را ملاحظه نماید و در حوزه مبانی اخلاق اسلامی، قوانین اخلاق شهروندی، باید بر محور توحید در زندگی دنیوی و اخروی منطبق باشد. و در نهایت با بررسی و ملاحظه‌ی اصول قانون اساسی اظهار داشته‌ایم که قانون نویسان جمهوری- اسلامی با استناد به کتاب و سنت و با درج قوانین مبتنی بر کتاب و سنت در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، حقوق شهروندی را بر پایه اصل احترام و ارزش به کرامت والای انسانی، در "چهل اصل" مورد توجه قرار داده‌اند و فرمان هشت ماده ای امام خمینی گامی است جهت عینی سازی اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، که برای تداوم آن لازم است راهکارهای آموزشی در سطوح عام و خاص مد نظر واقع گیرد.

کلید واژگان: شهروندی، مبانی دینی، وضعیت، جمهوری اسلامی ایران

بخش اول: کلیات و چارچوب نظری.....	۲
فصل اول: کلیات.....	۲
۱- بیان مسأله.....	۲
۲- علت انتخاب موضوع، اهمیت و فایده‌آن.....	۵
۳- سابقه یا پیشینه پژوهش.....	۵
۴- اهداف پژوهش.....	۱۰
۵- سؤال اصلی پژوهش.....	۱۱
۶- سئوالات فرعی پژوهش.....	۱۱
۷- فرضیه‌های پژوهش.....	۱۱
۸- مفاهیم و متغیرها.....	۱۱
۹- پیش فرض‌های پژوهش.....	۱۹
۱۰- روش پژوهش.....	۲۰
فصل دوم: چارچوب نظری (الگوی نظری یا مدل تئوریک).....	۲۳
مقدمه.....	۲۳
مکتب اسلام به مثابه ایدئولوژی.....	۲۴
جمع بندی.....	۳۲
بخش دوم: مبانی کلامی شهروندی در جمهوری اسلامی ایران.....	۳۷
مقدمه.....	۳۷
فصل اول: توحید.....	۳۹
مقدمه.....	۳۹
توحید باوری و تأثیر آن در اجتماع.....	۴۱
جمع بندی.....	۴۴
فصل دوم: نبوت.....	۴۹
مقدمه.....	۴۹
نقش نبوت در زندگی اجتماعی.....	۴۹

۵۲	هدف بعثت انبیاء
۶۲	جمع بندی (نبوت و شهروندی)
۶۳	فصل سوم: امامت
۶۳	مقدمه
۶۶	جایگاه، ضرورت و اهمیت امامت در اجتماع در تفکر شیعی
۶۸	امام غایب و امامت حاضر
۷۳	جمع بندی (امامت و شهروندی)
۷۶	فصل چهارم: انسان
۷۶	مقدمه
۸۳	فطرت یا سرشت انسان (استعداد و توانایی های انسان)
۸۵	جبر و اختیار انسان، (اراده و مسئولیت)
۹۱	تأثیر انسان در تحولات اجتماعی (انسان و اجتماع)
۱۰۰	انسان؛ قانون و حقوق
۱۰۲	جمع بندی
۱۰۶	بخش سوم : مبانی اخلاقی شهروندی در جمهوری اسلامی ایران
۱۰۶	مقدمه
۱۰۷	فصل اول: شهروندی؛ مبانی و اصول اخلاقی در اسلام
۱۰۸	توحید؛ مبنایی برای محک چیستی خوب و بد در اخلاق اسلامی
۱۱۲	شکاف بین نظر و عمل
۱۲۷	عدالت مبنای اخلاق شهروندی
۱۳۳	برابری یا نابرابری در جامعه؟!
۱۳۹	فصل دوم: نسبت شهرونداخلاقی و دولت اخلاقی
۱۵۳	جمع بندی
۱۵۹	بخش چهارم : مبانی فقهی شهروندی در جمهوری اسلامی ایران
۱۵۹	مقدمه
۱۶۰	فصل اول: مبانی فقهی عضویت شهروندی در جمهوری اسلامی ایران

۱۶۰	مقدمه
۱۶۲	چیستی تابعیت
۱۶۴	تابعیت در اسلام
۱۶۹	فصل دوم: مبانی فقهی مشارکت شهروندی در جمهوری اسلامی ایران
۱۶۹	مقدمه
۱۷۰	مشارکت و فقه
۱۷۹	فصل سوم: مبانی فقهی حقوق شهروندی در جمهوری اسلامی ایران
۱۷۹	مقدمه
۱۸۰	الف: حقوق مدنی و مبانی فقهی آن
۱۸۸	ب: حقوق سیاسی شهروندان و مبانی فقهی آن
۱۸۸	حق آزادی انتخاب حکومت و رهبر
۱۹۲	حق آزادی انتخابات و تصدی حکومتی
۱۹۴	مساوات یا برابری شهروندان (اعم از مسلمان و غیر مسلمان) در حقوق اجتماعی؟
۱۹۸	ممنوع بودن برخی از مناصب و مسؤولیت ها
۲۰۰	مخالفان و فعالیت های سیاسی
۲۱۰	جمع بندی
۲۱۵	بخش پنجم: جمهوری اسلامی ایران و وضعیت شهروندی
۲۱۵	مقدمه
۲۱۵	فصل اول: جایگاه شهروندی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران
۲۱۵	مقدمه
۲۱۶	قانون اساسی و حاکمیت دینی
۲۱۸	قانون اساسی و حاکمیت ملی
۲۱۹	بررسی جایگاه شهروندی در قانون اساسی ج.ا.ا.
۲۲۵	جمع بندی
۲۲۵	فصل دوم: شهروندی و فرمان هشت ماده‌ای امام خمینی "ره"
۲۲۶	الف: حریم خصوصی

- ۲۲۷.....ب: فرمان هشت ماده‌ای و حدودحقوق شهروندی
- ۲۳۳.....جمع بندی
- ۲۳۴.....نتیجه گیری کلی
- ۲۴۷.....فهرست منابع
- ۲۴۷.....الف) کتاب ها
- ۲۶۲.....ب) نشریات
- ۲۶۷.....ج) منابع لاتین
- ۲۶۸.....د: منابع دیجیتالی

بخش اول: کلیات و چارچوب نظری

بخش اول: کلیات و چارچوب نظری

فصل اول: کلیات

۱- بیان مسأله

شهروندی یک موقعیت عضویت و شامل مجموعه‌ای از حقوق، وظایف و مشارکت می‌باشد با این که از مفهوم شهروندی برداشت‌های متفاوتی ارائه شده است اما با این وجود؛ در تاریخ شهروندی علاوه بر تفاوت‌ها از تداوم‌ها نیز می‌شود سخن راند؛ فلذا می‌توان گفت که شهروندی در هر بستر و محیط سیاسی که اعمال شود یک موقعیت عضویت است که مرکب از مجموعه حقوق، مشارکت و مسئولیت خواهد بود یکی از مسایل این رساله، مسأله عضویت است و این که عضویت اجتماعی در کشورها چگونه تعیین می‌شود؟ آیا عضویت شهروندان به وسیله تابعیت تعیین می‌شود؟ آیا عضویت شهروندی باید بر اساس اقامت اعطا شود؟ آیا جمهوری اسلامی ایران؛ همانند فرانسه هنگام تعریف عضویت شهروندی به تعهد سیاسی تکیه می‌زند یا مانند آلمان بر پیوندهای خونی تاکید می‌کند؟ یا راه سومی را مطرح می‌کند؟ ملاک کلیدی عضویت در جمهوری اسلامی چه می‌باشد آیا بر اساس مبانی دینی است یا خیر؟ دومین و سومین مسأله از مسایل اصلی این رساله، مسأله حقوق و مسئولیت شهروند می‌باشد از آن جایی که حقوق و مسئولیت‌های شهروندی متقابلاً به یکدیگر وابسته اند با این وجود هر یک از مکاتب و ایدئولوژی‌ها یکی از آنها را گزینش و دیگری را طرد کرده‌اند مثلاً لیبرالیسم، شهروندی را به مثابه مجموعه حقوق برابر می‌انگارد و شهروندی را اساساً به مثابه مجموعه حقوق فردی تعریف می‌کند و جنبه مسئولیت‌ها را به فراموشی می‌سپارد، در مقابل، محافظه کاران و اجتماع‌گرایان معتقدند که باید بر وظایف و تعهدات شهروندی تاکید داشت. آیا در جمهوری اسلامی ایران، شهروندی اساساً به مثابه حقوق فردی تعریف می‌شود؟ یا این که بر وظایف و تعهدات شهروندان بیشتر تاکید می‌گردد؟ یا به هر دو جنبه و حیثیت شهروندی بطور مساو، و فارغ از ثنویت‌گرایی می‌پردازند. چهارمین مسأله‌ای که در این رساله پیرامون شهروندی دنبال می‌شود مسأله مشارکت سیاسی می‌باشد، چراکه، اخلاق مشارکت، عامل کلیدی پیوند دادن حقوق و مسئولیت‌ها است و تنها از طریق اعمال فعالانه شهروندی است که تقابل کاذب میان حقوق و مسئولیت را می‌توان از بین برد. با عنایت به مطالب فوق می‌توان گفت، اگر چه، شهروندی با چهار شاخصه‌ی عضویت، مشارکت، حق و مسئولیت شناخته می‌شود ولی آیا در اعتقادات (آثار کلامی) یا در احکام (آثار فقهی) و (آثار اخلاقی) اسلامی نشانه‌هایی از بحث شهروندی را می‌توان رد یابی کرد؟ برخی معتقدند که مفهوم

شهروندی را نمی‌توان شاخصه بندی کرد و این شاخصه‌های مفهوم مدرن را بر متون دیروزی بار کرد، این مفاهیم مدرن فقط در مغرب زمین وجود دارند ۱ و مفاهیمی همچون شهروندی مشخصه-ی منحصر به فرد غرب می‌باشد در مقابل، عده‌ای بر این باور هستند که می‌توان عمل شاخصه بندی از این مفهوم مدرن انجام داد ۲ و بر مفاهیم نزدیک مفاهیمی همچون رعیت، ملت، امت، ناس (مردم) در آثار متکلمان و فقهای اسلامی حمل نمود چرا که این واژه‌ها با شهروندی ارتباط تنگاتنگی می‌تواند داشته باشند مثلاً از میان واژه‌های مذکور "مفهوم رعیت" از نظر مفهوم و بار سیاسی- حقوقی، از دیگر واژه‌ها به مفهوم شهروند نزدیک تر است چون "رعیت" به معنای مسئولیت حاکم، در برابر مردم در زبان عربی بار مثبتی دارد اما معنای منفور آن در زبان فارسی و خلط میان این دو معنا موجب شده است که از اطلاق رعیت بر مردم در نظام‌های سیاسی امروز معنای منفی به ذهن آید فلذا به کار بردن این واژه، شنونده را به نظام‌های ارباب رعیتی می-اندازد ۳. بهر حال، چه مفهوم شهروندی در ادبیات دینی ما بکار رفته باشد و چه نشانه‌ها و شاخص‌هایی از آن در ادبیات ما قابل ردیابی باشد باید پذیرفت که امروزه شهروندی به یکی از مهمترین ایده‌های سیاسی عصر ما تبدیل شده است که دارای حقوق مدنی، حقوق سیاسی، و حقوق اجتماعی است فلذا مسائلی را برای ما می‌تواند ایجاد نماید؛ بعنوان مثال؛ آیا ما در کنار حقوق انسانی، حدود و حقوق دیگری بنام حقوق اسلامی انسان، و یا حقوق ایمانی انسان را در جمهوری اسلامی ایران پیاده می‌کنیم یعنی آیا ما پذیرفته‌ایم که انسان موحد یا مسلمان یا مومن از

۱ - از باب نمونه می‌توان به این عبارت ماکس ویر اشاره نمود که می‌گوید فقط در مغرب زمین می‌توان شهروندی را یافت چراکه فقط در مغرب زمین شهر به معنای خاص آن وجود دارد. ر.ک. دنیس وایلی، شهروندی و دولت رفاه، ژیل ابراهیمی، تهران، نشر آگه، ۱۳۸۸، ص ۸۱. به نقل از Turner, B. Outline of " a theory of citizenship, sociology , vol. ۲۴

۲ - برای اطلاع بیشتر از اینکه آیا مفاهیم مدرن را می‌توان از دل سنت بیرون کشید. ر.ک. سید صادق حقیقت، ظرفیت سنجی مفاهیم سیاسی مدرن، فصلنامه علوم سیاسی، ۱۳۸۶ همچنین، مجید، محمدی، جامعه مدنی به مثابه روش، تهران؛ قطره، ۱۳۷۶، ص ۱۶. و.ر.ک. سیاوش، جعفری، رویکرد های مذهبی الزام سیاسی، راهبرد یاس، شماره ۱۱، پاییز ۱۳۸۶، ص ۸۳ به نقل از مایر ۱۹۹۵، ص ۱۴۳. Mayer Ann Elizabet Human Rights in: The oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World ۱۹۹۵ Ibid vol. ۲. p ۱۹۵

۳ - سید مصطفی، احمدزاده، حقوق شهروندی، اندیشه‌ی حوزه، ش ۵۶، بهمن و اسفند ۱۳۸۴، ص ۹۶، همچنین ر.ک. به سید جواد ورعی، حقوق و وظایف شهروندان و دولتمردان، قم، دبیر خانه مجلس خبرگان، ۱۳۸۱.

ارجمندی ویژه ای نیز برخوردار است که حقوق و حریم ویژه‌ای را نیز برای وی پدید می‌آورد یا آورده است؟ آیا اگر چنین چیزی در فضای جمهوری اسلامی صادق باشد آیا این به معنای پذیرش تبعیض در شهروندی و حقوق شهروندی نیست و آیا جمهوری اسلامی ایران را متهم به نقض حقوق شهروندی نمی‌کند؟ همچنین باید توجه داشت که در جمهوری اسلامی ایران، در خصوص انتخاب کنندگان هیچ تردیدی نیست که تفاوت و تبعیضی وجود ندارد، ولی برای انتخاب شوندگان شرایطی گذاشته‌اند مثلاً در اصل ۱۱۵ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران برای رئیس جمهوری، شرایط ایرانی الاصل تابع ایران، مؤمن و معتقد به مبانی جمهوری اسلامی ایران و مذهب رسمی کشور ذکر شده است و یا در اصل ۶۴ استثنایی ذکر شده است که مربوط به نمایندگان اقلیت های دینی (ارامنه، کلیمیان و زرتشتی ها) می‌باشد اما برای کفار که شهروند باشند جایگاهی در نظر گرفته نشده است! یا اصل ۱۹ برابری افراد را گفته است و رنگ و نژاد و زبان را سبب امتیاز نمی‌داند ولی دین، مذهب مؤمن بودن (ایمان) را در اصول دیگر سبب امتیاز می‌داند؛ پس مشاغل حکومتی منحصر در مسلمانان می‌شود آنهم بخاطر قیدهایی که در اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی آمده و در این سی سال هم پیاده شده است بنابراین آیا می‌توان گفت که در جمهوری اسلامی ایران برای انتخاب شوندگان، حقوق شهروندی نادیده گرفته شده است؟! یا چگونه با وجود برخی از احکام مسلم اسلامی که مسلمانان را از کفار، متفاوت می‌داند، می‌توان بر حقوق شهروندی برابر در جامعه اسلامی رسید؟ مثلاً چگونه می‌توان بحث آزادی شهروند را در جمهوری اسلامی ایران مطرح کرد؛ در حالی که صاحب جواهر، حرفی را در این رابطه بیان می‌کند که با حقوق شهروندی مصطلح فاصله بسیار زیادی دارد ۱ همچنین در فقه موارد متعددی را داریم که نسبت به کافران عدم جواز حرمت امری اجماعی شمرده شده است ۲ بنابراین مسأله این

۱ - در المکاسب المحرمه ج ۱، ص ۳۷۶ - ۳۸۰ و جواهر الکلام ج ۲۲، ص ۶۲ می‌نویسد: یکی از اختیارات حاکم ختنه کردن مردی است که به این وظیفه شرعی تن نداده یا نمی‌دهد، صاحب جواهر حتی آن را در صورت نبود حاکم از باب حسبه و وظیفه احاد مردم می‌داند. (وللحاكم ختن الكامل الممتنع منه بل الآحاد بطریق الحسبه مع فقد الحاكم) آیا این یکی از روشن ترین مصادیق حوزه خصوصی شهروندان نیست؟

۲ - در باب عدم حرمت کفار استاد وحید بهبهانی در، الحاشیه علی مدارک الاحکام؛ ج ۲، ص ۳۵-۳۶ می‌نویسد: الکفار لآحرمة له الا ما خرج بالدلیل یا می‌نویسد لایجب علينا تکریم بالنسبة الی مخالف الحق الا ماخرج بالدلیل. همچنین گفته شده است که مستحب است اهل ذمه ای که در جامعه اسلامی زندگی می‌کنند به تنگ ترین کوچه ها و راهها کشانده شوند (یستحب ان يضطروهم الی اضیق الطرق. تحریر الوسيله ، ج ۲، ص ۵۰۴).

است که در جمهوری اسلامی ایران حقوق شهروندی متعلق به همه مسلمین است یا متعلق به مومنین یا متعلق به همه احاد آن جامعه اعم از مسلم و غیر مسلم، مومن و غیر مومن؟ چرا و چگونه؟

۲- علت انتخاب موضوع، اهمیت و فایده آن

در باب اهمیت این رساله می توان گفت از آنجایی که چنین منظر ونگاهی به مسأله شهروندی یا نشده یا اگر هم شده پراکنده بوده از این رو این رساله؛ اولاً با تمرکز بر مبانی دینی به تبیین جایگاه شهروندی در منابع اسلامی ثانیاً با در نظر داشت آن مبانی به تشریح وضعیت شهروندی در جمهوری اسلامی ایران می پردازد فلذا اهمیتی ویژه ای را در حوزه دانش سیاسی به خود اختصاص می دهد و از حیث فائده در دو سطح می توان اظهار نظر کرد یکی علمی و دیگری در سطح کاربردی؛ الف: سطح علمی: در سطح علمی می توان گفت که معمولاً انتظاری که از یک اثر علمی دارند این است که آن اثر علمی چه خلایق را پر می کند و چه نیازی را برطرف می کند؟ در این سطح اظهار می شود که؛ این اثر علمی در راستای رفع یکی از این چند نیاز به رشته تحریر در خواهد آمد ۱- تشریح سخنان پیشینیان؛ سخنانی که فهم آنها برای مخاطبان دشواری نماید (گشودن مشکلات آثار قدما توسط این تألیف جدید). ۲- آگاهی و آگاهاندن از اشتباهات و یا لغزش های که در این باره وجود دارد ۳- افزودن یا تکمیل کردن، نقصان هایی که در این بحث مشاهده می گردد. ب: سطح کاربردی: اما فایده کاربردی و اهمیت این تحقیق را می توان این گونه بیان داشت؛ ۱- آشنا کردن هرچه بیشتر و دقیقتر شهروندان در جامعه دینی به حقوق؛ وظایف؛ تکالیف و مسؤولیت هایشان. ۲- گامی و حرکتی جهت فرهنگ سازی هرچه بیشتر کارایی و کارآمدی جایگاه شهروندی در جامعه اسلامی. اما دستگاه ها و سازمان هایی که می توانند از این رساله بهره مند گردند عبارتند از ۱- سازمان های آموزشی در سطوح آموزش پرورش و آموزش عالی می باشد ۲- سازمان ها و وزارتخانه های کشوری و لشکری اعم از وزارت کشور برای آموزش کارمندان خود و همچنین سازمان های نظامی و انتظامی در وهله اول برای بیشتر آشنا کردن پرسنل خود با حقوق شهروندی بر مبانی و اصول اسلامی و سپس تحقق و عینی سازی مؤلفه های شهروندی در جامعه اسلامی ایران.

۳- سابقه یا پیشینه پژوهش

در طول تحصیلات دوره دکترای از آنجایی که موضوعات تحقیقی و کنفرانس های مربوط به درس را با عنوان شهروندی در مباحث درس کلام سیاسی، فقه سیاسی و تفسیر سیاسی و... دنبال

کردم می‌توانم بگویم که منابعی که به این موضوع از حیث کلامی؛ فقهی و اخلاقی و نهایتاً جامعه‌شناختی در یک مجموعه پرداخته باشد نیافتیم. البته؛ اگر چه کتابی، مقاله‌ای یا پایان‌نامه‌ای در باب شهروندی و حقوق شهروندی بحثی به میان آورده است ولی این که، منظر بحث، با دیدگاه کلامی؛ اخلاقی و فقهی جمهوری اسلامی ایران باشد نیافتیم.

اما بطور تفصیلی در باره منابع و پیشینه تحقیق می‌توان در سه مرحله بصورت زیرگزارش ارائه کرد

الف: آثاری که به زبان فارسی نگاشته شده است (اعم از مقاله، پایان‌نامه و کتاب) در این آثار؛ یا بیشتر به موضوعات حقوقی شهروندی پرداخته شده است یا این که به شهروندی در دوران قاجار و پهلوی پرداخته شده است یا این که براساس مبانی غیر دینی مباحث شهروندی را دنبال کرده اند و نهایت این که می‌توان اظهار داشت که این آثار بصورت استطرادی و حاشیه‌ای به شهروندی اشاره دارند که از باب نمونه به برخی از آنها اشاره می‌کنیم

۱/ الف: **پایان‌نامه‌ها:** از پایان‌نامه‌ها می‌توان پایان‌نامه بررسی مفهوم حقوق شهروندی^۱، اثر سیده زهرا محسنی را نام برد ایشان در این تحقیق به مهمترین مؤلفه‌های حقوق شهروندی در قانون اساسی مشروطه و قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران می‌پردازد البته بدون در نظر گرفتن چارچوب نظری. یکی دیگر از پایان‌نامه‌ها با عنوان "بررسی عقلانیت سیاسی شهروندان و تأثیر آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران"^۲ اثر مرتضی توشه لنگرودی است که بیان‌کننده رابطه

۱ - استاد راهنما سید محمد رضا احمدی طباطبایی و دکتر علی محسنی اثر سیده زهرا محسنی تابستان ۱۳۸۸ کارشناسی ارشد ازاد قم این پایان‌نامه از پنج فصل و یک نتیجه‌گیری تشکیل شده است این پایان‌نامه بنا بر ادعای نویسنده به مهمترین مؤلفه‌های حقوق شهروندی در قانون اساسی مشروطه و قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران می‌پردازد بنا بر این سؤال اصلی ایشان این است که جایگاه حقوق شهروندی در نظام حقوق ایران و مؤلفه‌های عمده آن براساس مشروطیت و جمهوری اسلامی ایران می‌باشد این پایان‌نامه اگر چه ادعا کرده است که چارچوب نظری اش را در فصل اول ارائه می‌کند ولی فاقد این مبحث در فصل اول می‌باشد

۲ - اثر مرتضی توشه لنگرودی زمستان ۱۳۸۵ راهنما دکتر الهی منش مشاور دکتر ثریا سؤال اصلی ایشان افزایش عقلانیت سیاسی شهروندان چگونه موجب تقویت و تحکیم امنیت ملی در جمهوری اسلامی ایران می‌گردد؟ فرضیه: با افزایش عقلانیت سیاسی ملهم از آموزه‌های دینی-ملی شهروندان امنیت ملی در جمهوری اسلامی ایران تقویت و تحکیم خواهد شد این پایان‌نامه هم فاقد چارچوب نظری و روش خاصی است چون روش را توصیفی تحلیلی فقط ذکر کرده است بیشتر شیوه تحقیق یعنی کتابخانه‌ای و فیش برداری را گفته اند.

شهروندی و امنیت در جمهوری اسلامی ایران می‌باشد. سومین پایان نامه‌ای را که در این قسمت می‌توان نام برد عبارت است از "بررسی معضلات شهروندی در ایران بعد از انقلاب اسلامی" اثر معصومه پور عظیم که فقط به مباحث شهروندی در دوران ریاست جمهوری آقای هاشمی رفسنجانی و خاتمی اختصاص پیدا کرده است یکی دیگر از پایان نامه‌ها با عنوان "بررسی واقعیت اجتماعی شهروندی در ایران پس از انقلاب ۲" اثر سید محمود نجاتی حسینی، می‌باشد. پایان نامه دیگری که به شهروندی پرداخت اثر محمد علی، توانا، با عنوان "شهروندی جهانی در عصر جهانی شدن یک رهیافت بینا فرهنگی ۳" می‌باشد. "توانا" در پایان نامه‌اش به این مطلب پرداخته است که در تاریخ اندیشه سیاسی دو سنت شهروندی را یکی "سنت جمهوری خواهی مدنی" و دیگری "سنت لیبرالی" می‌توان از هم متمایز ساخت. پنجمین پایان نامه اثر سید محمود حسینی، با عنوان "حق و وظیفه شهروندی در فلسفه سیاسی هابرماس ۴" می‌باشد.

۲/ الف: کتب و مقالات فارسی: در باب وضعیت کتب و مقالات فارسی نسبت به بحث

شهروندی می‌توان به منابع زیر اشاره داشت البته برای طولانی نشدن، فقط به ذکر منابع و نویسنده

۱ - اثر معصومه پور عظیم پاییز ۱۳۸۶ راهنما دکتر علیرضا امینی و مشاور مهدی مطهرنیا سؤال اصلی ایشان این بود که آیا فرصت کافی برای تکوین شهروندی در جمهوری اسلامی ایران وجود داشته است؟ فلذا به دوران هاشمی رفسنجانی و خاتمی پرداخته و فرضیه‌اش این است که برای تکوین شهروندی در دهه سوم نظام جمهوری اسلامی ایران نسبت به دوم وجود داشته است این هم فاقد چارچوب نظری بوده و فقط ذکر کرده روش تحقیق پژوهش حاضر تحلیلی توصیفی است و در تدوین این اثر از منابع کتابخانه‌ای روزنامه و نشریات استفاده شده است

۲ - این اثر بررسی واقعیت اجتماعی شهروندی در ایران پس از انقلاب، پایان‌نامه دوره دکترای است (سید محمود نجاتی حسینی در این رساله با هدف به دست دادن تحلیلی جامعه شناختی از فرایند شکل‌گیری شهروندی در ایران همراه با سازوکارهای شکل دهنده شهروندی است بنابراین ایشان ادعا می‌کند که واقعیت اجتماعی شهروندی و موقعیت جامعه شناختی شهروندی سه شکل اجتماعی به خود گرفته است ۱- امتناع شهروندی در دوران ایران باستان (عدم شکل‌گیری و تقویت زمینه‌ها و بسترسازی شهروندی) ۲- امکان شهروندی؛ ایران پس از اسلام تا انقلاب مشروطه ۳- ایجاب شهروندی؛ پس از مشروطه تا انقلاب اسلامی (احساس ضرورت وجود زمینه‌ها و بسترسازی شهروندی)

۳ - پایان‌نامه دکترای علوم سیاسی تهران: دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، استاد راهنما دکتر علیرضا بهشتی و مشاورین دکتر عباس منوچهری و دکتر احمد گل محمدی، ۱۳۸۸؛ آقای توانا در پایان نامه - اش به این مطلب پرداخته است که در تاریخ اندیشه سیاسی دو سنت شهروندی را می‌توان از هم متمایز ساخت یکی "سنت جمهوری خواهی مدنی" است و دیگری "سنت لیبرالی" می‌باشد.

۱۲- پایان‌نامه دکترای علوم سیاسی، تهران: دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۸۴

بهمراه توضیحی اجمالی از اثر ارائه می‌گردد. محمد رضا داداش زاده در کتاب اخلاق شهروندی از نگاه اسلام، چاپ ۱۳۸۶ که توسط نشر احسن الحدیث قم، در ۱۶۳ صفحه، و حاوی سه فصل نوعدوستی یا دگردوستی، جوان و شیخون فرهنگی بیگانگان و بهداشت از نگاه اسلام، منتشر شد کتابی است که نویسنده تلاش کرده که جایگاه، ضرورت و اهمیت فصول سه گانه را با ذکر آیات و روایات به همراه ذکر داستان‌ها و حکایت‌های پندآموز، برای خوانندگان تشریح نماید اما در نقد این کتاب باید گفت که اولاً فاقد تعریف مفهیم (مفاهیمی چون شهروندی و اخلاق) ثانیاً با فقدان روشی و چارچوب نظری ثالثاً با عدم ترابط میان این سه عنوان و چرایی گزینش این سه از میان عناوین متعدد دیگر؛ در این کتاب مواجه می‌گردیم (در یک کلام، آن چه در این کتاب از آن بحث نشده است بحث از شهروندی (بعنوان مفهومی مصطلح) یا مؤلفه‌های شهروندی است. سلیمانی اردستانی، شکوفایی حقوق شهروندی در عصر ظهور. قاسم جعفری، مبانی فقهی نظارت شهروندان بر حاکمان، رضایی پور، آرزو؛ حقوق شهروندی. براتعلی پور؛ مهدی، شهروندی و سیاست نوفضیلت گرا. همایش علمی و پژوهشی؛ مجموعه مقالات همایش علمی-پژوهشی حقوق شهروندی. طیبی، داوود، حمایت از حقوق شهروندی در نظام عدالت کیفری ایران. عمید زنجانی، اقامتگاه و آثار حقوقی آن از دیدگاه فقه اسلام. شریفی. غلام عباس توسلی، واقعیت اجتماعی شهروندی در ایران یعقوب موسوی، محدودیت‌ها و ظرفیت‌های توسعه‌ی حقوق شهروندی در ایران. آرزو رضایی پور، حقوق شهروندی. فلاملکی، محمد منصور، فارابی وسیر شهروندی در ایران (این کتاب ۳۳۵ صفحه‌ای دارای چهار فصل می‌باشد در فصل اول که از سه بخش تشکیل شده است به مباحثی چون فضای تحرک اجتماعی امروز زمینه‌های اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی این تحرک پرداخته است و در بخش دوم هم به بحث شهر به مثابه ۱- مصنوع هنری ۲- به مثابه فضای کالبدی ۳ و به مثابه نهادی اقتصادی - اجتماعی بحث شده است و در بخش سوم از آزادی، آزادگی و دموکراسی بحث به میان آمده است). علیپور، محمد حسن، دفاع از حقوق شهروندی، (این کتاب ۲۰۳ صفحه ای دفاعیه مدیر مسوؤل هفته نامه آبان- یعنی محمد حسن علیپور- می‌باشد که مباحث و مطالبی را که در این هفته نامه آورده است را بر اساس حق آزادی و حق شهروندی دانسته و می‌گوید که شهروند بر اساس قانون اساسی ایران می‌تواند این مطالب را در نشریات بیاورد). کوشا، محمد مهدی، دانستنی‌های سیاست شهروندی، این کتابچه ۵۳ صفحه‌ای در برگیرنده مباحث و محورهای چون هویت شهروندی، انواع شهروندی، نظریه های شهروندی، شکل گیری هویت شهروندی و نظریه شهروندی در ایران حقوق اساسی شهروندی در حقوق اساسی ایران می‌باشد. بندرچی، محمد رضا، حقوق شهروندی در حقوق

اساسی ایران. سعیدی عاملی، رضا، مفهوم دیدگاه‌ها و چالش‌های شهروندی. این مطلب را در اینجا اضافه نمایم که در برخی از فصلنامه‌های (از باب نمونه در فصلنامه‌های، نوآوری‌های آموزشی، فصلنامه رهبری و مدیریت آموزشی و جامعه‌شناسی کاربردی) کشور که به امر شهروندی پرداخته‌اند این دسته از منابع (مقالات) این اصل را که؛ "مفهوم شهروندی در صدد اشاعه اصول دموکراسی در بین افراد جامعه است را پذیرفته‌اند"^۱ فلذا فقط از این منظر، مسائل تربیت شهروندی در آثارشان دنبال شده است که می‌تواند آن خلایی را که پایان‌نامه مربوطه در صدد پر کردن آن است را داشته باشد.

۳/الف: آثاری که بصورت مستقل در باب شهروندی بحث نکرده‌اند بلکه در لابلای مباحث به صورت استطرادی از شهروندی یا حقوق آن، بحثی به میان آورده‌اند. این دسته از آثار در بخش فهرست منابع آمده است

اما خلاءای که تحقیقات موجود و منابع موجود اعم از پایان‌نامه‌ها و مقالات و کتب؛ پر نکرده‌اند و تحقیق ما عهده‌دار پر کردن آن خلاء شده است این است که اولاً با دیدگاه فقهی، اخلاقی و کلامی و ثانیاً در یک مجموعه و بصورت متمرکز ثالثاً بطور جامع و با ادبیات امروزی از مفهوم شهروندی و مباحث مربوط به آن خواهیم پرداخت. رابعاً مباحث را در سطح نظری متوقف نمی‌کنیم بلکه بصورت کاربردی در جمهوری اسلامی ایران مطرح خواهیم نمود

ب: آثاری که غربی‌ها در باره شهروندی ارائه کرده‌اند

این آثار عبارتند از: وایلی دنس؛ شهروندی و دولت رفاه، (این کتاب که در حجم ۱۰۹ صفحه به چاپ رسیده است دارای یک پیش‌گفتار و یک درآمد و سه قسمت با عناوینی چون ۱- صورت بندی شهروندی ۲- دولت رفاه پس از جنگ، امیدها، طرح‌ها و انتقادات ۳- تداوم مشکلات شهروندی و دولت رفاه می‌باشد و از صفحه ۷۹ به بعد با شش مقاله با عناوین زیر مواجه هستیم ۱- مقاله ملت چیست از ماکس وبر ۲- صورت بندی های تطبیقی شهروندی از بریان س ترنر ۳- پنج هیولای عظیم اجتماعی از ویلیام بوربچ ۴- آیا طرح بوربچ نیازهای زنان را در بر می‌گیرد از الیزابت ابوت و کاترین بامیس ۵- شهروندی و نابرابری‌های اجتماعی از ت. ه. مارشال ۶- آیا زنان شهروندان تمام عیار دولت رفاه هستند؟ از کارول پیت مان) دومین کتاب عبارت است از: چالش‌های شهروندی: تعلق گروهی و هویت فرهنگی؛ اثر تان؛ سورهنون و کتاب، شهروند و دولت، اثر

۱- رجوع کنید به آثار آقای فتحی از جمله، ر.ک، کوروش، فتحی و اجارگاه و سکینه واحد چوکده، شناسایی آسیب‌های تربیت شهروندی در برنامه درسی پنهان: نظام ...، فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، شماره ۱۷، سال پنجم، پائیز ۱۳۸۵، ص ۹۳.

پللو، روبیر. چهارمین کتاب از فالکس، کیث، با عنوان "شهروندی"، است. (این کتاب ۲۴۵ صفحه‌ای ۶ مبحث با عناوین ۱- ایده شهروندی ۲- شهروندی و دولت - ملت ۳- حقوق و مسؤولیت ها ۴- کثرت گرایی و تفاوت ۵- ارتقای شهروندی ۶- شهروندی در عصر جهانی را شامل می‌باشد و یک نتیجه که در آن به محورهای چون مرور مختصری بر توسعه شهروندی- شهروندی پسا مدرن و در نهایت "آینده شهروندی" را بحث کرده است. این کتاب اگر چه نقدهایی را با رویکرد پسا لیبرال‌ها، سوسیال‌ها و فمینیست‌ها به دیدگاه شهروندی لیبرالی آورده است ولی نویسنده باز هم با نگاهی نقادانه ی لیبرالی مباحث شهروندی را دنبال نموده و بر اساس آن تجویزهایی را ارائه نموده است.

کتاب بعدی از کاستلز، استفان و دیویدسون، آلیستر، مهاجرت و شهروندی را می‌توان نام برد. همچنین آثاری از هلد دیوید، "مدل های دموکراسی"، کارن، کوهن، "دموکراسی". پیرو، آلن، "فرهنگ علوم اجتماعی". لوکس استیون، "قدرت". میلر، دیوید، "ملیت". را می‌توان ذکر کرد. اما نکته‌ای که در باره این آثار می‌شود اظهار نمود این است که این آثار اولاً؛ در چارچوب تفکر لیبرالی و حداکثر اجتماع گرایان به مسأله شهروندی پرداخته‌اند. ثانیاً؛ اگر چه از مفهوم جدید شهروندی با فرهنگ و بن مایه‌های فکری دینی یا غیر دینی خود بحث می‌کنند ولی از نکته‌ای که ما در این تحقیق دنبال آن هستیم یعنی مبانی دینی (اخلاقی، فقهی و کلامی) اسلامی- شیعی خالی می‌باشد فلذا، این نکته (توجه به مبانی دینی شیعی در باره شهروندی)، اهمیت تحقیق ما را برجسته می‌کند

۴- اهداف پژوهش

رساله‌ی مبانی دینی و وضعیت شهروندی در جمهوری اسلامی ایران در دو سطح، اهدافی را دنبال خواهد کرد ۱- اهداف شناختی؛ از آنجایی که هدف آکادمیک رساله‌ی حاضر، در وهله اول، به دست آوردن ابزارهای علمی است که بوسیله آن بتوان الف: خلاء علمی که در این زمینه موجود است را پر نماید ب: این رساله تلاش دارد بتواند گامی در جهت پاسخگویی علمی مباحث عقبه تئوریک نظام جمهوری اسلامی ایران واقع شود ج: سوم این که، ابهامات، اشکالات و مسائلی که در سطح نظری از مباحث شهروند و شهروندی برای کارشناسان اعم از دانشجو، سیاستمدار و نخبه، خبره بوجود آمده و یا بوجود می‌آید؛ پاسخی و راهکاری علمی پیشاروی آنان بگذارد ۲- اهداف کاربردی: اهداف کاربردی این تحقیق عبارتند از؛ فهم بهتر و دقیقتر شهروندان از اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و اجرای آن، و حضور آگاهانه و مدبرانه در گزینش سیاسی، توزیع اجتماعی و مشارکت سیاسی و نهایتاً تدوین و تحقق راهکارهای مناسب برای حفظ

حقوق شهروندی در جامعه اسلامی در مقابل رقیبان جدی

۵- سؤال اصلی پژوهش

مبانی دینی و وضعیت شهروندی در جمهوری اسلامی ایران چه می باشد؟

۶- سؤالات فرعی پژوهش

با توجه به مطالب و مباحث مطروحه در بخش بیان مسأله برای پرداختن به مبانی دینی و وضعیت شهروندی در جمهوری اسلامی ایران، برخی از سؤالات فرعی ای که در این راستا می تواند مطرح باشد عبارتند از ۱- سؤالات فرعی کلامی ۲- سؤالات فرعی فقهی ۳- سؤالات فرعی اخلاقی ۴- سؤالات فرعی مربوط به بخش وضعیت شهروندی در جمهوری اسلامی ایران (سؤالات موارد چهارگانه فوق به ترتیب عبارتند از مبانی اعتقادی شهروندی در جمهوری اسلامی ایران چه می باشد؟ مبانی فقهی - حقوقی شهروندی در جمهوری اسلامی چیست؟ مبانی اخلاقی در شهروندی در جمهوری اسلامی ایران چیست؟ وضعیت شهروندی در جمهوری اسلامی ایران چگونه می باشد؟)

۷- فرضیه های پژوهش

فرضیه اصلی: شهروندی در جمهوری اسلامی ایران بر توحید، نبوت، امامت باوری، انسان دو ساحتی، اسلام پذیری، پیمان پذیری، اطاعت و احترام به قانون، اعتماد، عدالت، مشارکت، مسئولیت پذیری، کرامت انسانی، وفاداری، خیرخواهی و احساس برابری پایه گذاری شده است که اصول قانون اساسی و فرمان هشت ماده ای تجلی یافته آن می باشند.

۸- مفاهیم و متغیرها

۸-۱ مفاهیم:

شهروند و شهروندی

از آنجایی که "شناخت برداشت های نظری از مفاهیم، کمک زیادی به شناخت پدیده ها می - کند لزوماً برداشت هایی در زمینه مفهوم شهروندی از این قاعده مستثنی نیست فلذا باید اذعان داشت که برداشت رهبران، خبرگان، نخبگان، اساتید و صاحب نظران، مدیران شهری و مقامات محلی، شهرداران، اعضای شوراهای اسلامی، اعضای احزاب و تشکل های سیاسی، نمایندگان